

2050 c. 2. 1/2

ANTWERPIENSIA

1933

(Zevende Reeks)

Losse Bijdragen tot de
Antwerpsche Geschiedenis

DOOR

FLORIS PRIMS

STADSARCHIVARIS

Uitgever :

DRUKKERIJ «DE VLIJT», NATIONALESTRAAT, 46, ANTWERPEN
1934

bestond nog, en was blijkbaar onveranderd bewaard, in 1823. Sindsdien werden er veranderingen aan gebracht... Het heette in de oude acten «gestaen in Craeywyc, in de Dillstrate, comende achter up de Borchgrachte». Het huis had vier verdiepingen en was in 1858 nog betrekkelijk goed bewaard. Verachter bedient zich echter bij zijn studie op dit huis van de teekeningen die hij er van schetste in 1823, voor en aler er veranderingen aan den gevel werden gedaan. Een bijzonderheid was de afbeelding van een monstertop op de fries boven de twee ingangsdeuren. De eigenaar in 1858 was Henri de Laet. Het huis is verdwenen bij den aanbouw der nieuwe kaaimuren.

De laatste houten gevel.

Blijft nu nog één geveltje, in de Stoelstraat. De nieuwe gebouwen, die er zijn naast gekomen, geven er nog meer relief aan. Is het niet het kunstigste model, het is toch een specimen dat ons 't bewaren waard schijnt, dat we noode zouden zien verdwijnen, dat ten andere, weggedoken in dien hoek van het Stoelstraatje, uitmuntend omkaderd is. Nu men van zijn bouwvalligheid gewaagt, hebben we het nuttig geoordeeld 't dossier der houten gevels even in te studeeren... (1)

(1) Er is ook eene iconographie der houten gevels op te maken. De rijkste verzameling vindt men in het Historisch Album van Jozef Linnig en in de verzameling van kanunnik Schaeffer. Wie eenmaal de Antwerpsche houten-gevel-kunst bestudeeren wil, bezoeke ook Steen en Vleeschhuis, waar nog ettelijke gebeeldhouwde overblijfsels voorhanden zijn.

HET GEHEIM VAN DEN GEVANGENISKELDER of de Karthuizers van Vucht.

Waar zijn ze gebleven, die goede oude draken van de XIXde eeuw, die orgeldraaisters, voddendraapsters, vondelingskens van het Jan van Lierstraatje en andere martelaren? Ze waren de voortzetting van de volksliteratuur der «blauwe boekskens» uit de XVIIe eeuw. Ze waren evenals deze het product en de gading van het romantieke, graag verbaasde volksgemoed. En we herinneren ons een oolijken Sinjoor — uit de dagen toen ook over die literatuur de critiek haar vernietigend woord verbreidde — die een heerlijken alle-aandachten-boeienden superdraak had uitgevonden die heeten zou: «Het geheim van de baker van de doodgeboren wees».

Dat kwam ons te binnen toen we in de dagbladen de akelige ontdekking lazen, die dezer dagen gedaan werd door grondwerkers in de kelders van de gevangenis der Begijnenstraat. Er werd op den eersten schedel al dadelijk een roman gebouwd; maar toen er een tweede schedel bloot kwam, viel de eerste roman dooreen en men nam zijn toevlucht van de fantasie naar de geschiedenis.

De gevangenis, gebouwd in 1855, staat voor een groot deel op de gronden van de oude karthuiserij van Vucht, het kerkhof inbegrepen.

Nu is de Antwerpsche geschiedenis van deze Karthuizers — wier kerk en voornaamste kloostergebouw thans is ingenomen door de Zusters Capucineressen (eertijds in de Capucineressenstraat) — voor zooverre we weten nog nooit in druk verschenen. We nemen dan de gelegenheid van die kelderontdekking te baat, om een bladzijde toe te voegen aan de geschiedenis van Antwerpen, de bladzijde der Vuchtsche Karthuizers, een bladzijde vol menschheid, vol poëzie, vol lessen.

De Karthuizers van het Kiel.

Eenieder, die in onze Antwerpsche historie thuis is, weet hoe er in 1324 op het laag Kiel een neerzetting gekomen is van Karthuizers. Ze kwamen hier uit het klooster bij Edingen. Het was de

tijd waarop de hoogschatting van het volk ging naar de Karthuizers, bij afkeerigheid voor de oudere stichtingen, die meestal ofwel zich hadden verrijkt, ofwel leefden van bedelarij, en aldus aanstoot gaven bij de menigte, die gesloten arme kloosters met beschouwend leven of toch vurige officie-opdracht als eenig waardig kloosterideaal beschouwde.

Die Karthuizers van het Kiel zijn waarschijnlijk bijgeroepen geweest, omdat de nieuwe wallen der stad, voltrokken in 1314, het St. Michielsklooster met zijn kerk binnen de wallen sloten, dan wanneer de menschen van het Kiel vroegertijd, zoo bij nacht en ontij als bij dag, daar hun geestelijke hulp konden verkrijgen. Het Kiel had nog een vervallen Ste Catharinakapel, die reeds in 1250 voorbestemd scheen om de kern van een parochiekerk te worden. Kon, mits vestiging van kloosterlingen, deze kapel nu geen dienst bewijzen aan die van het Kiel? Dat scheen des te redelijker nu men binnen de stad zelf een St Joriskerk had bijgebouwd en men op de «buiteneyen» van het Noorden, op het St Willibrordsveld een St Willibrordskerk timmerde: het Kiel diende niet achter te blijven. En welke profijtlijkere overleg was er dan wel dan die van een arm Karthuizerklooster? Zoo kwamen er de monniken.

De oude kapel van het Kiel was Ste Catharina toegewijd. Het nieuwe klooster heette Ste Catharina op den berg Sinai, naar de patrones der kapel.

Dit klooster werd afgestookt in 1542 door de verdedigers van Antwerpen, die vreesden dat het een schans zou geworden zien voor de troepen van Marten van Rossum, die de stad scheen te willen belegeren. Op 16 Augustus 1542 beval de keizer de puinen van het klooster verder af te breken; en onze Karthuizers richtten in 1544 een nieuw huis op te Lier.

Ste-Catharina der Begijnenstraat.

Maar de verhuisde paters bleven toch nog ettelijke gronden en huizen en cijnsen in het Antwerpsche bezitten. Zoo blijkt het in de verdere geschiedenis, dat ze binnen de veilige vesten van Antwerpen ook een refugiehuis hebben, zooals zoovele andere kloosters, en dit refugiehuis is gelegen op den hoek van de St Rochusstraat en de Begijnenstraat en men heette het «Ste Catharina», naar den naam van het oude klooster en van de aloude Kielsche kapel. Daarachter en daarnaast waren het toen groote raamhoven van lakenbereiders, als daar waren de «Beekraam» en de «Spiegelraam», want dit gedeelte der stad, gelegen bij de vestingen en de kasteelgronden, in de buurt van vondelingenhuis, dulhuis en St Rochusgasthuis, was in de XVIde eeuw nog altijd minder bewoond en schaarscher bebouwd.

De Karthuizers van Vucht.

Nu zullen hier rond 1621 Noord-Brabantsche Karthuizers hun intrek nemen. Het noopt ons hooger op te gaan in de geschiedenis en den oorsprong te doen kennen van deze kloostergemeente. Omtrent haar oorsprong heeft de Noord-Nederlandsche historiographie reeds een en ander genoteerd en we willen hier niet herhalen wat daar werd ingestudeerd; we houden ons bij een verhaal afkomstig uit het Antwerpsche huis en bewaard in handschrift op het stadsarchief te Antwerpen. Dit manuscript werd door het stadsarchief ingekocht op veiling Kockx 22 Maart 1919. Wij vermoeden dat het van de hand is van Jan Frans Van der Straelen (de vader) en dat het werd opgesteld met behulp van het archief der Karthuizers te Antwerpen rond 1770.

Ludolphus van de Water, kanunnik van Sint-Jan te 's Hertogenbosch, wenschte omtrent het jaar 1465 een mannenklooster te stichten. Hij raadpleegde den beroemden Dionysius van Ryckel (Dionysius de karthuizer), dien men «doctor extaticus» hiet, alsdan Karthuizer te Roermond (1471) en deze vond best, dat Ludolphus een nieuwe nederzetting van Karthuizers tot stand bracht.

Ludolphus begon zijn klooster, dat bestaan zou uit een kapel en vijf cellen, op het grondgebied van het dorp Sint-Oedenrode, «in eene plaats genoemd Olland, omtrent 15.000 schreden van de stad».

Bij brieven van den generaal der orde, van 3 Juli 1466, werd het nieuwe klooster aanvaard, en, naar verzoek van den stichter, werd Dionysius van Ryckel tot eersten prior aangesteld.

En laten we nu den schrijver zelf aan het woord:

« Aan dees gebod heeft Dionysius, alhoewel door hoogen ouderdom versleten — (hij was toen 64 jaar, naar de laatste studiën) — gehoorzaamd, en heeft de plaats met vijf religieuzen betrokken. Maar nauwelijks woonden ze daar, of ze werden ongemakken gewaar, zoo door het gebrek aan water, als door het gebrek aan erf en de nabijheid van den grooten weg, waardoor zij voortdurend genoodzaakt waren vreemdelingen te herbergen, wat met de «eenigheid» van hun religie niet overeenkwam. »

Wilden nu de meesten vertrekken, Dionysius wou aanzien, maar de stichter zelf wees hun een andere plaats aan in een dorp genoemd Eyckendonck op den Dungen. Midden deze zorgen en moeilijkheden, door ziekten en ouderdom gebroken, heeft Dionysius om zijn ontslag verzocht en het in 1469 bekomen, en is wedergekeerd naar Roermond, zijn moederklooster.

P. Dionysius, die op 12 Maart 1471 zou overlijden, werd als prior opgevolgd door P. Hendrik Heeswich, uit het Utrechtsche huis, en P. Jan van Bergen van het huis van Wesel. Deze laatste zette den ondernomen bouwarbeid voort en richtte zich tot den hertog Karel den Stoute om de noodige amortisatiebrieven.

Domus Sanctae Sophiae.

En nu heeft de hertog het smeekschrift van P. Jan van Bergen eigenhandig van antwoord voorzien. Hij schreef er onder: « Fiat ut petitur in honorem Sanctae Sophiae Constantinopolis civitatis », d.i.: « Het zij zooals gevraagd, ter eere der Heilige Wijsheid der Constantinopelsche stad ».

De schrijver van het door ons gebruikte handschrift meent, dat het huis zijn naam van « domus sanctae Sophiae » aldus zou verkregen hebben. Niet zonder waarschijnlijkheid. Men dacht toen op een kruisvaart, die de S. Sophia verlossen zou uit de hand der pas ingevallen Turken (1453).

Vermelden we hierbij, dat de oude zegel van het Noord-Bra-bantsche, later Antwerpsche huis, het beeld van den Zaligmaker vertoonde, met de inscriptie:

« Salva nos, aeterna Sophia ».

Het huis heeft dien naam gedragen tot bij de afschaffing.

Te Vucht.

Maar er woog als een fataliteit op de stichting: ze zou niet worden met rust gelaten. Te Eyckendonck bleek de grond zoo moerassig, dat de reeds gelegde fundamenten opgeworpen werden door de werking van de aarde. Er viel door prior Wouter van Leeuwen naar een betere plaats uitgezien.

En nu was er in een voorstad van 's Hertogenbosch, te Vucht, een zusterklooster, « hetwelk de nonnen besloten hadden te verlaten ». Het kon gemakkelijk omgewerkt worden tot een karthuizenij met kapel en cellen. Dank zij de vrijgevigheid van ridder Arnold van Herlaer en vooral van zijn gade Aleidis Pieckia (Piex) kon dit terrein met zijn gebouwen worden aangekocht en in staat gesteld.

Hier noteert J. F. Van der Straeten in nota in het vermelde handschrift:

« Deze Arnold is gestorven a° 1473, Aleidis a° 1484. In dit klooster (der St Rochusstraat) wordt nog een zeer ouden kazuivel bewaard, waar de wapens van deze weldoeners in gouden en zilveren kleuren op geborduurd zijn, en welke door hen aan het klooster vereerd is. »

Onze Karthuizers bleven ook immer deze twee in hun gebeden gedenken. In hun Jaargetijdenboek staat ridder Arnold van Herlaer ingeschreven op 20 Januari met de titels van stichter en van « fundator » van acht cellen. Vrouw Aleidis werd herdacht op 3 December; ook zij heet « fundatrix » en beiden mochten op de gebeden rekenen van geheel de orde: « et habent per totum ordinem, plenum cum psalteriis monachatum ».

Op 12 April 1476 werd door den hertog het klooster te Vucht in zijn bezittingen bevestigd. Ook de goederen in Gelderland door Herlaer geschonken, werden verzekerd.

Vermelden we onder de prioren, die nu elkaar opvolgen, Daniel van Antwerpen.

De rampspoeden der XVIde eeuw.

Te Vucht dan leefde men in ongestoorde boete en gebed tot in 1542, wanneer Marten van Rossum met zijn snaphanen het klooster teisteren kwam en het verplichtte tot dure brieven van sauegarde.

In 1566 waren het de beeldstormers, die het klooster verwoestten.

In 1577 werden de Karthuizers verplicht, het huis te ontvluchten, om reden der Geuzen. Ze zochten een schuilplaats te Boxtel.

Uit Boxtel hadden ze wederom te vertrekken en nu vonden ze onderkomen te Hees, waar zij één jaar bij den pastoor ge-woond hebben.

Eindelijk, in 1585, bij het herstel der orde, dank zij Farnese, konden zij naar Vucht wederkeeren, en zich wijden aan de herstelling.

Maar in 1595 werd het te Vucht weder zoo onveilig, dat ze zich genoodzaakt vonden zich te vestigen binnen 's Hertogenbosch, in de enge refuge die ze aldaar bezaten, uitzien- de weldra naar een ruimere plaats binnen de stad, om er zich voor goed te vestigen, indien ze die vinden mochten.

De verplaatsing naar Antwerpen.

Van af 1615 heeft de 25ste prior Jan van Emmechoven besloten, gezien binnen 's Hertogenbosch geen geschikte plaats te bekomen, bleek, zich in een andere beveste stad een degelijk huis op te bouwen. De aartshertogen gaven hem de toelating de goederen te Vucht te verkoopen (27 Maart 1615).

Maar in 1617, om de middelen der bisschoppelijke kerk van 's Hertogenbosch te vermeerderen, werd te niet gedaan het huis van St Gregorius, van de Broeders van het Gemeene Leven, niet

echter zonder protest van deze broeders. De bisschop zegde het huis der afgeschafte instelling aan de Karthuizers toe, en de aarts-hertogen bevestigden het, luidens volgend merkwaardig stuk :

« Item mitsdien het klooster der Karthuizers van Vucht door de troebelen geheel is geruineerd geweest, en zij genoodzaakt zijn hun refuge te nemen in hun kleine huizing, waarin zij kwalijk kunnen wonen, zal de bisschop dezelve Karthuizers stellen in possessie van het klooster, met kerk en huizingen staande op het Heesstrate (tot 5 in getale) toebehoord hebbende de voorschreven Fraters ».

Maar de tegenstand door de Fraters gevoerd in den Raad van Brabant zou zulks onmogelijk maken. Eerst in 1623 consenteerden de Fraters in hun ontbinding; en intusschen hadden de Karthuizers naar elders uitgezien.

Men dacht op Antwerpen. In de laatste jaren van het twaalfjarig Bestand, in 1619, kon men nergens te veilig zijn, en te Antwerpen waren bisschop, kapittel en Raad der Stad ten uiterste gunstig gestemd voor de geloofsgenooten van Noord-Brabant.

Bij de onderhandelaars was de Karthuizer Guillelmus Willems van Hasselt, die geprotest was geweest in het Karthuizerklooster van Lier. Denkelijk was het door zijn invloed, dat de eerste Karthuizers hier verschenen, geherbergd geraakten in het refugiehuis « Ste-Catharina », dat die van Lier bezaten op den hoek van de Begijnenstraat en de St Rochusstraat. Ze deden de goddelijke diensten in de kapel van St Rochus aan de overzijde der straat, tegen de Boeksteeg aan. De stadstresorter Jan de Ram was hen behulpzaam in het zoeken eener geschikte plaats. Dank zij deze hulp konden ze zich tusschen de Boeksteeg en de Begijnenstraat twee raamhoven aanschaffen, de « Beek- en de Spiegel-raam », waarin zij geërfd werden in 1624. Gezegde Guillelmus werd in 1625 tot rector te Antwerpen aangesteld, terwijl Arnold Kegels nog prior was te Vucht.

De twee raamhoven hadden 4000 gulden gekost.

In 1625 werd het nieuwe klooster door het kapittel generaal der Karthuizers geïncorporeerd. De eerste kapel werd gewijd in 1626. Maar het duurde nog tot 1638 eer al de Karthuizers van Vucht — verspreid alom — vereenigd waren in het nieuwe Antwerpsche huis.

Het voltooide Karthuizerklooster.

De groote bouwwerken, zoo van definitiee kerk als van groot en klein pand, zouden echter eerst kunnen aangegaan worden in latere jaren. Het groote pand, dat achter de kerk gelegen

was, kreeg in 1661 zijn oudste gedagteekende vensters. De kerk zelf, tegen de St Rochusstraat gelegen, werd opgetrokken in 1673-1677. In December van dit laatste jaar werd ze plechtig gewijd door bisschop Aubertus van den Eede. Men rekende weldra deze kerk tot een der schoonste van Antwerpen, dank zij de belangstelling die de hoogere Antwerpsche burgerij er voor betoonde. Er waren vijf altaren.

Ook binnen deze kerk kozen vele Antwerpsche grooten hun begraafplaats. Ze was toegewijd aan St-Bruno.

Er werd een gedenkteeken in aangebracht voor de groote onvergeten weldoeners van Vucht, Arnt. van Herlaer, ridder en vrouwe Aleit Piecks, boven wier namen was aangebracht :

« O vera Sophia
miserere nobis. »

Uit deze kerk zou later naar St Jacobskerk worden overgebracht, het bekende prachtige grafmonument van den novice Jan Antoon von Wonsel, waar de beeldhouwer een echt doodshoofd in verwerkte (1707), naar de traditie luidt.

De kloosterlingen zelve die in het klooster overleden, werden begraven zooals dit in kloosters gebruikelijk was, midden het pand, dat zich in vierkant uitstreckte achter de kerk naar de Sint-Jansstraat — thans Aalmoezenierstraat — toe.

De vernietiging.

Drie-en-twintig prioren hebben elkaar opgevolgd in het « domus sanctae Sophiae » van Antwerpen. De laatste zou zijn heer Bruno Le Comte, van Waver, een zoon van het Karthuizerklooster bij Edingen. Van daar was ook — in 1324 — de eerste karthuizeroverste naar Antwerpen gekomen. Twaalf jaren was hij prior geweest te Zeelhem, hij was convisitator der Karthuizerprovincie ;van af 1773 was hij prior te Antwerpen. Toen kwam het ontbindingsdecreet van keizer Jozef II, bekend gemaakt te Antwerpen op 17 Maart 1783 en toegepast op ons Karthuizersklooster op 28 Juni zelfde jaar.

Den 27sten was bisschop Wellens de veroordeelde monniken zijn raad en zijn troost komen brengen. Op Maandag, 30 Juni, in den morgen, verlieten de Karthuizers, als wereldlijke priesters gekleed, hun duurzame eenzaamheid. Zij waren ten getale van 10 priesters en een leekebroeder. Broeder Sylvester Thys, uit de Markgravelei — die voor de sakristij stond — heeft J. F. van der Straelen de namen, ouderdom, enz., van elk hunner opgegeven.

In December 1793 nam een hunner, de procurator Bernardus Morren, van Brussel, terug bezit van het klooster, doch het zou

slechts zijn voor korten tijd. De Fransche Revolutie verkocht de gronden en gebouwen als nationaal goed op 23 Januari 1798.

Een gedeelte dezer goederen met de kerk, kon in 1834 worden gekocht door de zusters Capucineressen. Maar het grootste gedeelte, komende tot op enkele meters van de koor der kerk, werd eigendom van den Staat, die er, in 1855, een celgevangenis op bouwde. In 1877 werd de gevangenisbouw nog uitgebreid tot nader bij de kerk.

De opgegraven gebeenten.

De gevangenskelder, waar men dezer dagen doodsbeenderen uit opgroef, ligt juist achter de koor der oude Karthuizerkerk, op een twintigtal meter van den kerkmuur verwijderd. De plaats moet daar vroeger hebben deel uitgemaakt van het groote pand, bepaaldelijk van het middenperk dezes, en het dunkt ons meer dan waarschijnlijk, dat dit de begraafplaats was der monniken. De toestand van verkalking, waarin zich de overblijfselen bevinden, wijst ten andere uit dat we voor een veel ouder ontbindingswerk staan dat een dat eerst in 1914 zou ingezet zijn. Werd daar nu nog eenig leder van schoeisel of sandalenriem gevonden, men hadde de proef op de som.

Besluit.

Er was destijds in de Karthuizerkerk een opschrift te lezen boven een grafmonument, dagteekenend van 1678. Het weze hier aangehaald als een : defunctus adhus loquitur :

Van mijn lichaam is geweken
heel mijn ziel vol van gebreken;
mijn lichaam nu zooals ge ziet
bemoeit zich met de wereld niet;
mijn dor «gerempt» is hier in 't graf,
het wacht alhier 't zij loon of straf.
Maar mijne ziel en is niet hier,
Zij is in rust of in het vier,
voor eeuwig of voor korten tijd.
Verwacht dit ook, wie gij ook zijt.

Die eeuwige zwijgers der Karthuizers, die allerstilsten der stillen in de Kerk, die zich te Antwerpen eenmaal vestigden, hebben doorheen de eeuwen het rumoer der wereld niet kunnen ontvluchten. Er was in deze Westerwereld, in deze Nederlanden, geen Thebaïde meer te vinden. Ook zij hadden te peregrineeren; de

wereld kon hun cellen niet lijden; en ze had zelfs hun gewijden kerkhofgrond noodig om er haar celgevangenis op te bouwen! De «beata solitudo» werd hun ontzegd als een aanslag op de beschaving. O vera Sophia, moge het opgegraven gebeente der broeders van het «domus sanctae Sophiae» niet terug worden vergeten, zonder wijsheid te hebben gesticht. (1)

(1) De titel «domus sanctae Sophiae» legt ook den naam uit van het naburige huis in de St Rochusstraat, dat «Constantinopel» heet.